

ПСИХОАНАЛІЗ І ВІЙНА: ІСТОРІЯ ОСМИСЛЕННЯ, ПОДОЛАННЯ ТА ПІДТРИМКИ ВОЄННОГО НАСИЛЬСТВА

Оксана Якушко, Ph.D. із психології, сертифікована психологиня,
незалежна практика, м. Санта-Барбара, США,
Національний інститут психотерапій, м. Нью-Йорк, США

PSYCHOANALYSIS AND WAR: HISTORIES OF THEORIZING, RESISTANCE AND SUPPORT FOR WAR VIOLENCE

Oksana Yakushko, PhD, ABPP,
Independent Practice, Santa Barbara, CA USA,
National Institute for Psychotherapies, New York City, NY, USA
<https://orcid.org/0000-0001-6453-2987>
oyakushko@gmail.com

Вступ. Протягом своєї історії війни мали величезний вплив на психоаналіз. Для багатьох раних засновників психоаналізу, зокрема Фройда, Перша світова війна, або як її називали Велика війна, стала шоком. Перша світова війна, хоча й тривала лише чотири роки, призвела до смерті майже 20 мільйонів людей і численних жахливих поранень через застосування нових смертельних технологій та інший вплив воєнного нападу (Koteska, 2019, 2020). Жахи цієї війни та її риторика вразили багатьох людей по всьому світу, включаючи Фройда та раних психоаналітиків. Ці історії мають прямі та непрямі наслідки для розуміння досвіду українського психоаналізу в умовах російської війни проти України.

Роздуми Фройда про війну. Одним із есеїв Фройда (Freud, 1915), присвячених Першій світовій війні, написаних майже відразу після її початку, була його робота під назвою «Про швидкоплинність». Значимим є те, що на момент написання цього есею Фройд було 60 років, а двоє його синів служили на фронті (Zaretsky, 2005). У цій просякнутій сумом роботі Фройд роздумує про красу й цінність людського життя та стосунків між людьми. Фройд розпочинає цей есей з обміну думками з «молодим поетом», якому будь-які песимістичні аспекти вразливості, «руйнівних впливів» та нестійкості існування здавались занадто негативними та знижували цінність життя (Freud, 1915, р. 2). Фройд підкреслює, що на контрасті до такої точки зору усвідомлення смерті, нестійкості та вразливості всього життя приносить «збільшення вартості» та більшу можливість насолоджуватись «цінністю» існування (Freud, 1915, р. 4). Фройд відкрито не підтримував ілюзій про природу війни, як чогось сприятливого, та зазначив, що коли «війна спалахнула», вона «позбавила світ його краси» (Freud, 1915, р. 4). На його думку, «війна ... позбавила нас нашої гордості за досягнення нашої культури, нашої поваги до багатьох мислителів і наших сподівань на остаточне подолання розбіжностей між людьми та расами» (Freud, 1915, р. 5). Крім того, Фройд заявив, що війна «відкрила наші інстинкти у їх оголенні ... зробила нашу батьківщину знову маленькою, а решту світу віддаленою для нас. Вона забрала у нас багато з того, що ми любили, і показала нам крихкість багатьох речей, про які ми думали, що вони незмінні» (Freud, 1915, р. 5). Фройд зауважує, що серед війни він та «сусіди були об'єднані любов'ю до Батьківщини, ласкою до нашого ближнього та гордістю за те, що ми маємо спільне» (Freud, 1915, р. 4). Він також звертає увагу на почуття провини за виживання, а також на виклики скорботи, нагадуючи читачеві, що так само, як сум закінчується з часом, так і втрати війни пом'якшуються з часом: «Ми збудемо все, що зруйнувала війна, можливо, на більш міцних засадах і триваліше, ніж раніше» (Freud, 1915, р. 5).

Ці почуття, висловлені Фройдом (Freud, 1915) у середині спустошень Першої світової війни, яка безпосередньо залучила його власних дітей, колег та друзів, безсумнівно, віддзеркалюються українською спільнотою – у вірі в перемогу та завершення руйнувань, які замінять жорстокі воєнні дії росії лібідинальним тріумфом українського життя. Однак, есей Фройда також важливо читати в контексті його власного приголомшення початком світової війни, яка охопила значну частину Європи, Азії та Африки в руйнівному воєнному конфлікті. Крім того, оптимізм Фройда щодо використання цього досвіду для набуття «більш міцних засад» не був обґрунтованим: Друга світова війна, Голокост, радянські злочини та інші значні форми глобальних насильств продовжувалися.

Відтак, усього за кілька років у своєму есеї під назвою «Роздуми про війну і смерть» Фройд (Freud, 1918) виразніше висловив свій шок щодо війни разом із більш чітким розчаруванням у сприйнятті індустріалізованого світу як «цивілізованого»: «Великі нації самі, здавалося, здобули достатнє розуміння для якостей, які втілювались у звичній і достатній терпимості до їхніх розбіжностей, щоб, на відміну від класичної античності, слова «іноземний» і «ворожий» більше не були синонімами» (Freud, 1918, р. 2). Натомість ці нації зайнялися війною, яка, за його словами, «не тільки кривавіша і руйнівніша за будь-яку попередню війну внаслідок величезного розвитку зброї для атак та оборони, але ще принаймні така ж жорстока, гірка й безжалісна, як будь-яка попередня війна. Вона підносить себе над усіма обмеженнями, обіцянками в мирний час, так званими правами націй, вона не визнає привілеїв поранених та лікарів, розрізнення між мирними та бойовими членами населення або правами на приватну власність. Вона кидає вниз у сліпому гніві все, що заважає їй» (Freud, 1918, р. 3).

Його думки про війну звернулися до моральної неспроможності людей та урядів зупинити жахи та садистську природу війни. Його теорія про лібідинальну та психічну енергію була розширена, щоб розглядати, що відбувається, коли люди стикаються з дійсними реаліями жорстокої та невчасної смерті. Війна, як він наголошував, вимагала, щоб індивіди будували психологічні стосунки зі своїми смертельними потягами. У своєму висновку до есею Фройд зробив сумне твердження: «Ми пам'ятаємо старе гасло: «... Якщо хочеш миру, готуйся до війни». Часті вимагають переформулювання: «... Якщо хочеш життя, готуйся до смерті» (Freud, 1918, р. 4).

У 1920 році Фройд продовжив розглядати теорію травми та лікування через призму війни. Про це заявив Фройд у своїй праці під назвою «По той бік принципу задоволення»: «Страшна війна, яка щойно закінчилася, дала призвести до великої кількості хвороб», пов'язаних

із травмою, підкреслюючи, що вплив війни мав «принаймні покінчити зі спокусою приписати причину розладу до органічних уражень нервової системи, викликаних механічною силою» (Freud, 1920, p. 12). Далі він підкреслив, що «у випадку воєнних неврозів той факт, що ті самі симптоми іноді виникали без втручання будь-якої грубої механічної сили» і що це явище «відразу здавалося про-світлюючим і вражаючим» (Freud, 1920, p. 12). У цьому впливовому есе Фрейд насамперед розглядає серед інших ідей психічну напругу між потягом до задоволення, життя, творчості та потягом до смерті, руйнування та агресії. Також обговорюється примус до повторення як метод управління попереднім травматичним досвідом. У його прикладах і обговореннях, починаючи зі вступу, війна завжди присутня на задньому плані. Фрейд повторює свою попередню ідею про те, що психофізична інтенсивність перебування у військових битвах є паралельною інтенсивній сексуальній лібідній енергії, хоча воєнна травма робила таку енергію нестерпною та нестримною. Травма «війни», як і травма «миру», припустив Фрейд, зберігають цю напругу Еросу та смерті.

У листуванні з Альбертом Ейнштейном у 1933 році Фрейд глибоко занурився в роздуми на тему «Чому війна?» та дослідив психосоціальні причини насильства, агресії та потягу до смерті, які змушують індивідів та групи займатися війнами. Проте він також наголосив, що незалежно від обґрунтувань та теорій війни завжди є огидними. За словами Фрейда, війни є неправильними, оскільки вони «порушують основне право кожної людини на своє життя і знищують життя, які були повні обіцянок. Війни примушують індивідів опинятися в ситуаціях, які ганьблять їх чоловічість, змушуючи вбивати інших чоловіків проти їхньої волі, а також спустошують матеріальні блага, плід праці людей та багато іншого» (Freud, 1933, p. 3).

Фрейд вірив, що розвиток культурних обмежень та зміцнення інтелектуальних зв'язків можуть стати ключовими шляхами до зупинки або зменшення насильства війни. Незважаючи на труднощі та прихід влади Гітлера в Німеччині, внески Фрейда в той час виражали певну надію на здатність індивідів та націй віддзеркалювати та припинити війни. Однак його пізніші праці, такі як «Невпокій в культурі», визнавали, що захисний процес не тільки виправдовує агресію до інших людей, але також знижує здатність визнавати жахи, тому що «нам неможливо співпереживати таким людям [які надзвичайно страждають]» (Freud, 1930, p. 17).

Таким чином, Фрейд активно теоретизував про насильство війни та негуманність, яку він спостерігав і сам переживав. Він висловлював думки про реальність людської агресії, не відкидаючи її як диверсію або соціальну викривленість, тоді як відхилив ідею пропагувати ідеалізовані, радісні та «доброзичливі» версії людства. Проте в кожному зі своїх творів про війни Фрейд наголошував, що війни спричиняють велике страждання тим, хто постраждав від них. Соціальні обґрунтування дегуманізації та приниження інших груп, як неповноцінних, для політичних цілей залишались ключовими культурними факторами обґрунтування такого насильства. Російська агресія проти України є ще одним нагадуванням про актуальність ідей Фрейда. Дії російських військ, підтримані російським урядом та суспільством, призвели до безлічі жахливих жертв серед українців. Садистична агресія – це людська діяльність (не «тваринна», незрозуміла чи виняткова), тому її слід необхідно розслідувати та карати згідно зі встановленими та новостворюваними законами людства. Більше того, російська дегуманізація українців, а також вірування росіян у власну вищість, є сучасними прикладами того, що Фрейд (Freud, 1918, 1930) описував у зв'язку з війнами, які він переживав.

Перша світова війна. Перша світова війна суттєво вплинула на розвиток психоаналізу, зокрема його засто-

сування в клінічній роботі з військовими, ветеранами та особами, що постраждали від прямого воєнного конфлікту. Перші психоаналітики, включаючи Фрейда, не тільки теоретизували про психологічні та соціальні корені війни, але також активно займалися наданням психоаналітичних форм терапії тим, хто зіштовхнувся з травмами війни. Війна спричинила появу різних медичних відкриттів у Європі, зокрема прогресу в психіатрії, неврології та відповідно психоаналізу. Бойові травми стали основою для виникнення таких понять, як «воєнний невроз», «шок від обстрілу» або «воєнний психоз» (Koteska, 2019, 2020).

Медичні журнали того часу переповнені обговореннями теорій та методів лікування, але були істотно розбіжності між професіоналами щодо природи психологічної воєнної травми. Деякі методи лікування, які надавалися особам, постраждалим від психологічного стресу війни, включали «активні» підходи, такі як когнітивна переорієнтація, гіпноз, гідротерапія та інтенсивний масаж. Один із найбільш використовуваних методів, розроблений Фріцем Кауфманом (відомий як «метод Кауфмана»), полягав у «перевантаженні» осіб із військовим неврозом чи шоком від обстрілу за допомогою методів електрошокової терапії та активних методів сугестії. Юліус Вагнер-Яурегг, видатний австрійський лікар, який вважався батьком біологічної психіатрії й також експериментував над психічно хворими людьми, включаючи ветеранів, не тільки використовував електрошок, але також різні невипробувані лікарські препарати (Danto, 2016; Koteska, 2019, 2020; Muñoz & Correia, 2022).

Враховуючи ці методи лікування, Фрейд та піонери психоаналізу прагнули створити більш гуманний і психологічно комплексний підхід до терапії для тих, хто постраждав від насильства війни. Вони намагалися глибше зрозуміти та полегшити психологічні наслідки воєнної травми, йдучи далі за поверхневими симптомами, які лікували іншими методами. Історики психоаналізу підкреслюють контекст, у якому виникли ці методи лікування, і підкреслюють зусилля Фрейда та ранніх психоаналітиків створити більш комплексний і співчутливий підхід до психоаналітичної допомоги тим, хто зіштовхнувся з жахами війни. Отже, у 1918 році весь перший психоаналітичний міжнародний конгрес був присвячений роботі з тими, хто постраждав від війни, як активним військовим, так і ветеранам (Ferenczi et al., 1921). У передмові до збірника під назвою «Воєнні неврози» (Ferenczi et al., 1921), до якого ввійшли доповіді та наукові праці Ференці, Абрахама, Зиммеля та Джонса, Фрейд говорив про вплив воєнної травми як «небезпеки для життя» і закликав використовувати психоаналіз для розуміння та взаємодії з «умовами життя, при яких виникають воєнні неврози» (Ferenczi et al., 1921, p. 2). Зазначимо, що більшість із цих ключових психоаналітиків безпосередньо брала участь у воєнних діях. Ференці проводив психоаналіз на фронті в 7-му полку королівських угорських гусарів перед своєю роботою в декількох неврологічних лікарнях, де перебували військовослужбовці (Koteska, 2019, 2020), тоді як Абрахам та Зиммель, подібно до багатьох інших психоаналітиків, працювали у військових лікарнях протягом усієї війни (Muñoz & Correia, 2022).

Цікаво, що в цьому збірнику, працюючи з «воєнними неврозами», Ференці розпочав свою доповідь із критики російської революції та її насильницького знищення людей, яким уряд більшовиків обіцяв «трансформацію» за допомогою винятково «матеріалістичних» змін (Ferenczi et al., 1921, p. 6). Ференці перейшов до опису подібних процесів у лікуванні тих, хто пережив «воєнні неврози». Він засуджував різноманітні «органічно-механістичні» теорії та методи лікування людей, які поверталися з війни, описуючи багато з цих методів як засновані на «міфології мозку та молекулярній міфології» (Ferenczi et al., 1921, p. 7). Він розповідав про зусилля медичної та психіатричної спільноти свого часу лікувати травмо-

ваних військовослужбовців швидкими та часто нелюдськими методами. До таких підходів належали широко використовувані електрошоки, а також ліки, спрямовані на роботу мозку або ендокринної системи. Він також був недовірливим до інших когнітивних стратегій, таких як «шок», «сугестія» та «автосугестія», щоб ефективно лікувати симптоми. За словами Ференці, ці методи повністю обмежувалися лише зовнішніми проявами воєнних неврозів, тоді як «афективні» та «психічні» аспекти (Ferenczi et al., 1921, p. 7) і будь-яка «попередня історія таких осіб» (Ferenczi et al., 1921, p. 8) були ігноровані.

У тому ж збірнику психоаналітик із Берліна та директор військової лікарні Зіммель заявив ще сильніше, що ці «примусові та обмежувальні методи ... породжують нові психічні травми» серед пацієнтів (Ferenczi et al., 1921, p. 24). Швидкі методи для усунення зовнішніх симптомів воєнних неврозів, за словами Зіммеля, призводили тільки до «неврозу ... у іншій формі». Він засуджував «режим лікарні, який передбачає одночасне лікування великої кількості випадків та вимагає швидких результатів лікування» (Ferenczi et al., 1921, p. 27). Коротше кажучи, ці ранні лідери психоаналізу, звертаючись безпосередньо до урядових і медичних органів, сприяли розвитку та застосуванню психоаналітичних методів в умовах війни. Вони вважали, що найкраще допомагають людям, які постраждали від військового насильства, саме психоаналітично-терапевтичними методами, хоча жоден з авторів цього збірника не описував свою роботу як «традиційну» психоаналітичну роботу в офісі. Крім того, психоаналітики, починаючи з Фрейда, безпосередньо займалися питаннями війни та її наслідків, працювали з активними учасниками бойових дій та ветеранами, дбали про тих, хто постраждав від війни, і іноді брали участь у фронтових діях. Як і в учасників спеціального випуску з України, війна не була поза або окремою від психоаналізу чи життя самих психоаналітиків.

Обидві світові війни минулого століття привнесли значні та різноманітні інновації в психоаналіз. Під впливом війни змінювалися, переглядалися та переосмислювалися психоаналітичні методи, теорії та практики. Слід зазначити, що до свого ключового конгресу, присвяченого відповіді на Першу світову війну, психоаналітичний рух був роз'єднаний і помічений численними професійними та особистими розбіжностями (Muñoz & Correia, 2022). Побачивши масштаб воєнного впливу, психоаналітична спільнота, включаючи Фрейда, заговорила в набагато більш об'єднаному голосі, спрямованому як до урядових органів, так і до широкої громадськості, про необхідність надавати справжнє психологічне лікування тим, хто постраждав від війни. Сам психоаналіз розвивався як відповідь не лише на війни, але й на нелюдські або обмежені методи лікування постраждалих (Danto, 2016; Koteska, 2019, 2020). Крім того, «рамки» психоаналізу стали варіювати в умовах війни. Зокрема, як військовий психіатр, активний у Першу світову війну, Ференці проводив психоаналіз, їздячи поряд із пацієнтами на коні під час військових кампаній (Koteska, 2019). Інші, як Абрахам, розробляли так звані «спрощені психоаналізи», призначені для роботи безпосередньо з травмованими військовими ветеранами (Muñoz & Correia, 2022). Згідно з оглядом Koteska (Koteska, 2019) щодо цієї історії, було впроваджено так багато нових адаптацій, що можна було стверджувати, що «війна переборола об'єкт і суб'єкт психоаналізу».

Слід зазначити, що цей психоаналітичний конгрес 1918 року був присвячений лікуванню воєнних неврозів, де Фрейд та інші пропагували більш доступний психоаналіз, включаючи «безкоштовні психоаналітичні клініки», «гнучкі тарифи» оплати та розвиток «непрофесійного психоаналізу» (Muñoz & Correia, 2022). Саме досвід війни, а не соціальний рух (наприклад, соціалізм), спонукав Фрейда та інших переглянути свої попередні позиції

щодо психоаналітичних рамок, закликаючи до трансформації психоаналізу як доступної соціомедичної практики. «Не можна знехтувати ... зв'язком громадського масштабу та безкоштовної психоаналітичної терапії переживань війни, зокрема з інтеграцією терапії в догляд за військовослужбовцями національних армій... а також з трудовими умовами воєнного та післявоєнного контекстів» (Muñoz & Correia, 2022). Таким чином, саме «досвід лікування солдатів» мав найбільший вплив на психоаналіз як дисципліну, як на теорії травми та неврозів, так і розширення психоаналізу в медичній і соціальній сферах, а також на утвердження психоаналізу як єдиного підходу та створення інститутів психоаналітичної підготовки та видавництва (Muñoz & Correia, 2022).

Друга світова війна. Під час Другої світової війни психоаналітичні методи були також переглянуті та змінені. У перші роки війни однією з небагатьох повністю залучених проти нацистської Німеччини та її союзників була Велика Британія (Snyder, 2010, 2018). Багато європейських країн або відкрито прийняли окупацію нацистських військ (наприклад, Австрія), або приховано прийняли їхню агресію під прикриттям нейтралітету (наприклад, Франція) (Snyder, 2018). У кінці 1930-х років Радянський Союз під керівництвом Сталіна уклав пакт з гітлерівською Німеччиною, розділивши Європу та здійснивши першу повну воєнну акцію, спільно вторгнувшись у Польщу в 1939 році (Snyder, 2016). Велика Британія стала однією з небагатьох провідних європейських країн, яка офіційно оголосила війну нацистській Німеччині, заплативши за це значними військовими атаками, особливо німецькими бомбардуваннями (Snyder, 2018).

У США найсильнішим соціальним рухом був ізоляційний рух «Америка Перша», який відомий своїми відкрито антисемітськими заявами (наприклад, промова Чарльза Ліндберга в Де-Мойн 1941 року), більшість із його майже 800000 членів вважала себе прогресивними пацифістами та лібералами (Донек, 2013). Рух «Америка Перша» мав ключове значення в радницькій діяльності тодішнього президента США Рузвельта, а його підтримку нацистської Німеччини зазвичай представляли як «антиімперіалістичну», у тому числі проти «імперіалістичної» Великої Британії та «імперіалістичних» євреїв, які були зображені, як злі капіталістичні сили (Doenecke, 2013). Щодо таких політичних рішень, включаючи перехід пацифістів до фашизму, видатний британський письменник Джордж Орвелл (Orwell, 1946) пропонує важливі спостереження у своїх опублікованих есе.

Таким чином, Велика Британія стала основним об'єктом нацистських військових нападів у Західній Європі, що призвело до німецьких бомбардувань Лондона та інших районів. Протягом цього часу багато психоаналітиків, включаючи тих, хто втік із контрольованої нацистами Європи до Великої Британії, стали жертвами прямих нацистських нападів. Серед них була відома дочка Фрейда, Анна Фрейд, яка разом з іншими психоаналітиками займалася роботою з британськими дітьми, які або були відправлені в безпечні місця від своїх родин, або стали сиротами через війну (Midgley, 2007). Анна Фрейд стала відомою завдяки розробці дитячої психотерапії та дитячого психоаналізу, які були продемонстровані в її роботі в дитячих лікувальних закладах Гемпстеда та стали ключовими у створенні методів психоаналізу спостереження за дітьми (Midgley, 2007).

Інші британські психоаналітики також постраждали. Мелані Кляйн переїхала з Лондона на період війни (тобто була внутрішньою переселенкою), і багато випадків у її роботах відображали реальності війни. Наприклад, у статті Кляйн (Klein, 1945) про Едипів комплекс на прикладі свого дитячого пацієнта Річарда акцент зроблено на досвіді військового насильства в хлопчика та його страхів за свого аналітика, яка час від часу подорожувала в Лон-

дон, який був під обстрілом. Кляйн багато разів визнавала, що зовнішні травми війни загострили труднощі з раннім розвитком стосунків у Річарда: вона описувала, як хлопчик говорив про свій страх перед повітряними нальотами, бомбами та військовим насильством. Вона показувала малюнки хлопчика, на яких були зображені військові теми, які допомагали йому зрозуміти свій внутрішній та зовнішній світ.

Віннікотт (Winnicott, 1942) подібно обговорював розвиток психоаналітичних консультацій для дітей у відповідь на бомбардування під час війни, а також на відокремлення дітей від батьків з метою забезпечення їхньої фізичної безпеки. Віннікотт проводив терапевтичні «кухонні консультації» на вокзалі Паддінгтон Грін та вів радіопрограму під час війни та після неї (Reeves, 2004, p. 453). Фарлі (Farley, 2012) документував, як Віннікотт проводив психоаналіз через ефір, ведучи радіопрограму для батьків та сімей з акцентом на дитячому розвитку. Безперечно, багато з цих психоаналітичних дослідників визнавали глибокий дегуманізаційний вплив умов війни на людей, включаючи неможливість зроблених виборів між боротьбою за важливі цілі та стражданням від таких зіткнень; або між забезпеченням фізичного захисту та психологічної безпеки. Схожі спостереження, адаптації та виклики спостерігаються українськими психоаналітиками в умовах війни. Кілька провідних психоаналітиків були залучені до фронтів або працювали у військових лікарнях. Серед британських психоаналітиків із безпосередньою участю у війнах був Біон (Souter, 2009). За словами Сотера, «його інсайт» був «народжений з його досвідів на полі бою і витончено кристалізувався у його повторних дослідженнях зустрічі з помираючим солдатом» (Souter, 2009, p. 795).

Щодо сучасного психоаналізу в умовах війни Росії проти України, ми спостерігаємо продовження пошуків психоаналітичних інновацій, спрямованих на наслідки війни. Українські психоаналітики працюють із людьми, травмованими війною, викликаючи подібні випадки та зміни в терапевтичних рамках, застосовуючи інноваційні методи психоаналізу, такі як кризова лінія та групи для батьків, і безпосередньо беруть участь у лікуванні українців, які не лише були фізично пошкоджені російською військовою технікою, але також стикалися з воєнними катуваннями, зґвалтуваннями, депортаціями, окупацією, ненавистю, тероризмом (наприклад, підривом дамб, електричних або інших енергетичних установ), погрозами ядерних нападів та іншими формами військового насильства (див. майбутній спеціальний випуск журналу «Психоаналітична психологія» (Butsykin, 2023; Dorozhkin, 2023; Nalyvaiko, 2023; Pavlovska, 2023; Rudenko, 2023; Velykodna, 2023; Yevlanova, 2023). Українські психоаналітики, як і ранні психоаналітики під час світових війн, також зіткнулися з подібними розчаруваннями, бачачи системні невдачі в наданні дійсного лікування українцям.

Психоаналіз і підтримка насильницьких тоталітаризмів. Ще однією важливою темою є залучення психоаналізу до підтримки агресивних насильницьких тоталітаризмів чи то через заявлені позиції нейтралітету, чи то через активну співпрацю з ними. Фройд і ранні психоаналітики засуджували психоаналітичні методи, використовувані насильницькими групами, такими як російські більшовики (Ferenczi et al., 1921; Freud, 1930). Однак залучення психоаналітиків до нацистського режиму по всій Європі залишається одним із найжахливіших прикладів (Frosh, 2004, 2005, 2015; Lothane, 2001). Багато європейських психоаналітиків безпосередньо співпрацювали з нацистською владою в створенні спеціальних арійських психотерапевтичних програм і практик (Frosh, 2005, 2015; Lothane, 2001). Багато інших залишилися мовчазними прихильниками нацистів, відмовляючись від

будь-яких етичних чи моральних зобов'язань боротися проти нацистської безглуздості та насильства, водночас теоретизуючи про неврози чи психіку (Lothane, 2001). За словами Фроша (Frosh, 2005), деякі психоаналітики свідомо приймали ідеї нацистів, тоді як багато інших навіть несвідомо стали їхніми співниками, обираючи залишатися пов'язаними з нацизмом через свої позиції нейтралітету, лояльність і неувну недовіру до своїх єврейських колег, яких вони розглядали як представників «єврейської» культури та «самовдоволення» (Frosh, 2005, p. 15).

Ситуація з російським психоаналізом під час війни, що триває, проти України схожа. Аналіз російськомовних публікацій свідчить про відсутність обговорень їхнього насильницького ставлення до України. Більше того, серед провідних російських психоаналітиків, подібно до періоду нацизму, є відкриті пропагандисти російської військової агресії та її виправдання. Серед праць відомого російського психоаналітика М. Решетнікова, які досить важко доступні англomовним читачам, багато статей, таких як «*Методологічні підходи до психологічного аналізу етнічних конфліктів та ідеї антиросійства*», де він пояснює, що «толерантність» та «інтернаціоналізм» є хибними підходами, оскільки те, що має формувати «національну» психологію, – це її національна «культурна традиція» (Reshetnikov, 2022, p. 107). У цьому розділі та його інших публікаціях Решетніков подає доволі шокуючі переоповідання історії, де українці зображуються, як жертви свого нерозвиненого політичного та культурного оточення, яке повернуло їх до постійного фашизму (тобто вічного «нацизму»). Вміло перекручуючи історію фактичних політичних співпраць і домовленостей між Росією та нацистською Німеччиною в пакті Молотова-Ріббентропа 1939 року між Сталіним і Гітлером, які призвели до насильницької окупації Росією не тільки країн Балтії, але і Західної України до того, як нацистська Німеччина та Радянська Росія разом атакували Польщу, Решетніков відкидає століття боротьби українців проти російської насильницької агресії та імперської окупації як «психологічне явище», яке, за його словами, призводить до «регресії великої соціальної групи [українців]» (Reshetnikov, 2022, p. 109). Відкидаючи російські злочини та стверджуючи, що і росіяни страждали, він приходить до висновку, що національності, які активно боролися проти російської колоніальної окупації та насильства, марковані лише «історичними скаргами, які більше мають інтранаціональний (внутрішньородинний) характер» разом із «міжетнічними проєкціями», що, на його думку, призводить до «пострадянського поширення антиросійства» (Reshetnikov, 2022, p. 110).

Позиція Решетнікова, часто підкріплена його рекламою в західних інтернет-джерелах, як визнаного лідера російського та світового психоаналізу, є знаковою. У доступних інтернет-джерелах він також значиться як номінант на Нобелівську премію. Його біографія свідчить про те, що він викладав психоаналіз у радянських військово-психіатричних навчальних закладах із 1970-х років і продовжував викладати в більшості визнаних пострадянських російських психоаналітичних інститутів, він також є одним із головних сучасних керівників Російського психологічного товариства. У цих ролях Решетніков активно пропагує російський імперіалізм. У статті «*Психоаналітичні підходи до інтерпретації подій в Україні*» він, крім повторення численних російських пропагандистських заяв про Україну, закінчує своєю думкою, що одним із небагатьох «рішень», які має Росія стосовно України, є «продовжувати намагатися змусити одну націю жити згідно зі світоглядом іншої нації, і в такому випадку ескалація конфлікту неминуча». Пропаганда в публікаціях Решетнікова та його колег не має меж: приголомшлива колекція пропагандистської риторики, що закликає до війни проти України, міститься на

сайтах із переліком публікацій Решетнікова (наприклад, «Психологічна газета», 2023).

Крім відкрито пропагандистської позиції Решетнікова (Reshetnikov, 2014, 2015, 2022) щодо російської агресії (не тільки проти України), є й більш субтильні подання російського психоаналітичного уявлення про війну проти України. У своїх онлайн-роздумах під назвою «Війна як межа» психоаналітик лаканівського підходу Глеб Напресенко з Москви згадує російську збентеженість стосовно мови політичної війни та військових цілей в Україні, включаючи цитування виступу ведучого популярного російського каналу Russia Today (RT) Антона Красновського, який у прямому ефірі закликав «утопити, застрелити та спалити живцем українських дітей». Однак увесь текст, використовуючи різноманітні концепції лаканівської теорії Реального, читається, як повна нереальність, де, здається, російські жорстокі злочини проти українців (включаючи дітей) використовуються як перверсивне захоплення росіян, яке дозволяє насолоджуватися життям і навіть призводить до «значного аналітичного прогресу». За Напресенком, війна стала запрошеним усвідомленням меж (або меж насолоди), джерелом психічних обмежень задоволення (своєрідно терапевтичного зустріччю з радістю), управління Супер-Его тощо. За його точкою зору, насильство російських військ – вбивства, звалтування, вторгнення, бомбардування, катування, казні, вибухи, викрадення, депортації, мародерство, постійні загрози українцям – розглядається повністю символічно, піддається психічній обробці та інтеграції росіянами. У його московському психоаналітичному кабінеті, так само як і в інших новітніх психоаналітичних працях, які він цитує, війна пропонує російським аналізантам «щось цілюще», оскільки в обличчі «турбуючої безглуздості війни» російські аналізанди, нарешті, можуть орієнтуватися на більш глибокий зміст свого життя.

Решетніков та Напресенко – не єдині та не остаточні представники російського психоаналітичного голосу. І. Кадилов (Kadulov, 2022) у «Міжнародному журналі психоаналізу» запропонував альтернативну позицію російського психоаналізу щодо війни Росії проти України. Кадилов, заявивши, що він висловлює власні думки в російському контексті залякування, тоталітарного контролю над свободою слова та відкритої пропаганди насильства проти України під ідеологічними прапорами, критикує Решетнікова та інших ідеологів політизованого психоаналізу. У своєму епілозі він підкреслив:

«У внутрішньополітичній реальності Росії я порівняв ситуацію з незалежно мислячими громадянами, а саме незгодними з військовими діями на суверенній території України, які зараз зазнають щоденних нападів (моральних, адміністративних, кримінальних) і залякування, з тим, що в інтрапсихічному плані можна назвати його, яке намагається звільнитися від свого жорстокого, аморального і смертоносного руйнівника» (Kadulov, 2022, p. 555).

Тим не менше, як і в багатьох інших росіян, які звертаються у своїх коментарях до Заходу, такі публікації не спрямовані на організацію опору їхньому державному насильству та навіть не описують детальні утиски, спрямовані проти будь-якої такої опозиції в Росії. Натомість одна з головних сфер їхньої уваги, як, наприклад, у наведеному епілозі, полягає в засудженні виключення російських груп із міжнародних та «західних» організацій. Більше того, насильство, вбудоване в загальну «аполітичну» та «нейтральну» позицію окремих осіб та професіоналів країни, яка чинить звірства та геноцид, заперечується. Втім, безсумнівно, залишається надія, що серед російського суспільства, включаючи російський психоаналітичний осередок, є активні особи та групи, які працюють на опір військовому та ідеологічному тоталітаризму, характерному для сучасної Росії.

За межами Росії голоси психоаналітиків проти цієї агресії також життєво важливі. Серед кількох прямих свідчень відкритої підтримки російськими психоаналітиками своєї влади під час вторгнення в Україну є документація італійського психоаналітика Серджо Бенвенуто (Benvenuto, 2022), який детально описав свій обмін думками з російськими психоаналітиками, яких він навчав, у «Європейському журналі психоаналізу». Виявляється, що не лише обмін думками з його російськими учнями показав їхні приголомшливі виправдання насильства стосовно українців, але він також обговорив внески європейських психоаналітиків, які використовують російські виправдання для раціоналізації російського насильства (наприклад, російська пропаганда про українців як «нацистів»). Слід зазначити, що міжнародні психоаналітичні журнали та газети продовжують публікувати проросійську риторику чи то під виглядом «Україна попросила членства в НАТО» як виправдання звірств, скоєних росіянами, чи то в русифікованих історичних описах України (наприклад, Революції Гідності на Майдані як «переворот»), або, найчастіше, під виглядом «хороших російських психологів», які просто налякані, але якимось, без жодних дій, таємно проти російського тоталітаризму. Ці різноманітні наративи постійно відволікають від звірств, скоєних в Україні росіянами, які охоплюють усе російське суспільство, включаючи його психоаналітиків. Самі українські психоаналітики говорять про співучасть російських психоаналітиків та психологічних організацій у війні проти України. Нові спеціальні випуски як цього журналу, так і таких журналів, як «Психоаналітична психологія», пропонують клінічні, теоретичні та особисті роздуми українських психоаналітиків, які працюють і живуть в умовах воєнної агресії. Професійна глобальна аудиторія незабаром матиме доступ до внесків цих аналітиків (Butsykin, 2023; Dorozhkin, 2023; Nalyvaiko, 2023; Pavlovska, 2023; Rudenko, 2023; Velykodna, 2023; Yevlanova, 2023).

Висновок. Практика та зміст психоаналізу, особливо розуміння людської травми та травматичних змін, були сформовані умовами війни. Незалежно від теорії травми Фройда (Koteska, 2019, 2020) чи Ференці (Frankel, 1998), чи розуміння дитячого психічного розвитку А. Фройда, Кляйн, Віннікотта (Farley, 2012; Midgley, 2007) численні основні психоаналітичні поняття були сформовані на основі прямих і непрямих спостережень впливу війни. Українські аналітики у своїх працях наполягають на визнанні глибинних викликів і адаптацій психоаналізу в умовах війни, підкреслюючи, що психоаналіз залишається живою галуззю навіть посеред смерті та руйнування. Їхня робота стане невід'ємним піонерським, складним та провідним психоаналізом у ключових напрямках застосування в умовах виживання та опору насильницькому тоталітарному вторгненню. Ця війна також допомагає згадати та гуманізувати досвід численних психоаналітиків, які боролися за здоров'я та права людини, включаючи надання належної допомоги під час світових воєн. Незважаючи на минуле та сьогодні, коли психоаналітики та психоаналітичні групи вибирають підтримку соціального насильства (наприклад, радянська каральна психіатрія, нацистська психотерапія), психоаналітична спільнота повинна відповідати (Yakushko, 2023). Українським психоаналітикам не залишається нічого іншого, як реагувати на російську агресію, яка впливає на життя їхніх пацієнтів і їхнє власне життя. Тим не менш, на мій погляд і досвід, українські психоаналітики адаптують, впроваджують інновації, переосмислюють і просувають психоаналіз саме з цих умов. Саме їхні голоси та внесок має почути як українська, так і світова спільнота. Іншим психоаналітикам у всьому світі потрібно зробити вибір: залишатися «нейтральними» та «умиротворювати», тим самим підтримуючи агресію, або вибрати опір, засвідчення та залученість стосовно російського насильства.

Список літератури:

- Benvenuto, S. (2022). My meeting with a group of Russian analysts: Response to some criticisms. *European Journal of Psychoanalysis*. Retrieved at <https://www.journal-psychoanalysis.eu/articles/my-meeting-with-a-group-of-russian-analysts>
- Butsykin, Y. (2023). Translating psychoanalytic texts into Ukrainian: discoveries and further steps. *Psychoanalytic Psychology*, 40, 4. <http://doi.org/10.1037/pap0000483>
- Holder, E. (1977). The abuse of psychiatry for political purposes. *Journal of Child Psychotherapy*, 4(3), 108–110.
- Danto, E.A. (2016). Trauma and the state with Sigmund Freud as witness. *International journal of law and psychiatry*, 48, 50–56. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2016.06.004>
- Doenecke, J.D. (2013). *In danger undaunted: The anti-interventionist movement of 1940–1941 as revealed in the papers of the America First Committee*. Hoover Press.
- Dorozhkin, V. (2023). Therapeutic Relationships in Wartime Ukraine. *Psychoanalytic Psychology*, 40, 4. <http://doi.org/10.1037/pap0000482>
- Farley, L. (2012). ‘Operation Pied Piper’: A Psychoanalytic Narrative of Authority in a Time of War. *Psychoanalysis and History*, 14(1), 29–52. <https://doi.org/10.3366/pah.2012.0098>
- Ferenczi, S., Abraham, K., Simmel, E., & Jones, E. (1921). *Psycho-analysis and the war neuroses*, 2. International Psycho-Analytical Press.
- Frankel, J.B. (1998). Ferenczi’s trauma theory. *The American journal of psychoanalysis*, 58(1), 41–61.
- Freud, S. (1915). *On Transience*. Standard Edition (1957 transl. Strachey). Hogarth.
- Freud, S. (1918). *Reflections on war and death*. Moffat, Yard and Company.
- Freud, S. (1930). *Civilization and its discontents*. Standard Edition (1957 transl. Strachey). Hogarth press.
- Freud, S. (1933). *Why war? A letter from Freud to Einstein*. UNESCO featured article (2022–2023). Retrieved from: <https://en.unesco.org/courier/marzo-1993/why-war-letter-freud-einstein>
- Frosh, S. (2004). Freud, psychoanalysis and anti-Semitism. *Psychoanalytic Review*, 91(3), 309–330. <https://doi.org/10.1521/prev.91.3.309.38302>
- Frosh, S. (2005). Psychoanalysis, Nazism and ‘Jewish science’. *Hate and the ‘Jewish Science’ Anti-Semitism, Nazism and Psychoanalysis*, 63–90. https://doi.org/10.1057/9780230510074_4
- Frosh, S. (2015). *Hate and the ‘Jewish science’: Anti-Semitism, Nazism and psychoanalysis*. Springer.
- Kadyrov, I.M. (2022). Letter From Moscow. *The International Journal of Psychoanalysis*, 103(4), 550–557. <https://doi.org/10.1080/00207578.2022.2092324>
- Klein, M. (1945). The Oedipus complex in the light of early anxieties. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 26, 11.
- Koteska, J. (2019). Freud on the First World War (Part 1). *Researcher: European Journal of Humanities & Social Sciences*. <http://dx.doi.org/10.32777/r.2019.2.4.4>
- Koteska, J. (2020). Freud on the First World War (Part 2). *Researcher: European Journal of Humanities & Social Sciences*. <http://dx.doi.org/10.32777/r.2020.3.1.3>
- Lothane, Z. (2001). The deal with the devil to “save” psychoanalysis in Nazi Germany. *The Psychoanalytic Review*, 88(2), 195–224. <https://doi.org/10.1521/prev.88.2.195.17671>
- Midgley, N. (2007). Anna Freud: The Hampstead War Nurseries and the role of the direct observation of children for psychoanalysis. *The International Journal of Psychoanalysis*, 88(4), 939–959. <https://doi.org/10.1516/V28R-J334-6182-524H>
- Muñoz, P., & Correia, S. (2022). The great war and the fifth international psychoanalytic congress in Budapest: Psychoanalysis in the 1910s. *Historia Crítica*, (84), 3–27. <https://doi.org/10.7440/histcrit84.2022.01>
- Nalyvaiko, N. (2023). Borders and Psychoanalysis in a Time of War. *Psychoanalytic Psychology*, 40, 4. <http://doi.org/10.1037/pap0000485>
- Napreenko, G. (2023). War as reinvention. *Syg magazine*. Retrieved at <https://syg.ma/@glieb-naprienko/voina-kak-priediel>
- Orwell, G. (1946). *On prohibition of literature*. Retrieved at <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/essays-and-other-works/>
- Pavlovska, O. (2023). Psychoanalytic Work with Losses During the War: The Ukrainian Experience. *Psychoanalytic Psychology*, 40, 4. <http://doi.org/10.1037/pap0000479>
- Reeves, C. (2004). On being “intrinsic”: A Winnicott enigma. *American Imago*, 61(4), 427–455.
- Reshetnikov, M. (2008). Visions of the future: social processes and terrorism in Europe 1. *Journal of analytical psychology*, 53(5), 653–665.
- Reshetnikov, M.M. (2014). Russian-Ukrainian relations: A psychological approach. *Psychotherapy Herald*, 52(57), 92–103.
- Reshetnikov, M.M. (2015). Psychoanalytic approaches to interpretations of events in Ukraine. *Russia: Tendencies and Perspectives on Development*, 10(1), 407–410.
- Reshetnikov, M.M. (2022). Methodological approaches to the psychological analysis of ethnic conflicts and ideas of anti-Russism. In D.B. Bogoyavlenskaya (Ed.). *From roots to modernity: Conference proceedings on the 130 year anniversary of Moscow psychological society*, 107–110. Moscow Psychological Society.
- Rudenko, R. (2023). Traveling through the worlds: new challenges in therapy with children, adolescents and their families during the war. *Psychoanalytic Psychology*, 40, 4. <http://doi.org/10.1037/pap0000481>
- Souter, K.M. (2009). The war memoirs: Some origins of the thought of WR Bion. *The International Journal of Psychoanalysis*, 90(4), 795–808.
- Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books.
- Snyder, T. (2018). *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*. Crown.
- Velykodna, M. (2023). A Psychoanalyst’s Experience of Working in Wartime: On Choosing Between Bad Options. *Psychoanalytic Psychology*, 40, 4. <http://doi.org/10.1037/pap0000480>
- Winnicott, D.W. (1942). Child department consultations. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 23, 139.
- Yakushko, O. (2023). Ukrainian Freud or whence is Ukraine in psychoanalysis? *Other / Wise*. Retrieved from: <https://www.ifpe.org/otherwise2023-1>
- Yevlanova, E. (2023). Professional Supervision as Therapists’ Self-Care during Wartime. *Psychoanalytic Psychology*, 40, 4. <http://doi.org/10.1037/pap0000486>
- Zaretsky, E. (2005). *Secrets of the Soul: A Social and Cultural History of Psychoanalysis*. Vintage Books.

Анотація. Психоаналіз у всьому світі був сформований війнами та відповідями на них. Війни також були особистими для психоаналітиків: сини Фрейда воювали на полях Першої світової війни, а на теорії Біона вплинула його робота із солдатом, що помирав. Психоаналіз, починаючи з Фрейда, був спрямований не лише на теоретичні роздуми про війни, а й на вивчення їх жахливих впливів на людську природу. В есеях Фрейд розглядає не лише уявлення про психічні й соціальні причини такої агресії, а й про безпосередню допомогу й підтримку жертвам воєнного насильства, особливо військовослужбовцям. Перші психоаналітичні конгреси були присвячені сприянню психоаналізу в підтримці військових і ветеранів. Психоаналітики під час війни (наприклад, під час Першої і Другої світових воєн) адаптували психоаналітичні теорії травми та практики для задоволення потреб тих, хто безпосередньо постраждав від воєнних подій. Більше того, воєнні конфлікти, такі як Друга світова війна, характеризувались тим, що деякі психоаналітики підтримували тоталітаризм або мовчазно брали участь у підтримці насильницьких режимів. Крім того, під час воєн і політичних конфліктів психоаналіз боровся зі своїм власним поворотом до або від насильницьких ідеологій, наприклад, щодо Гітлера та німецького націонал-соціалізму. Історії так званої ізоляції та нейтралітету, особливо в США під час Другої світової війни, виявляють не лише ідеологічну риторичку, яка слугувала підтримці агресора (тобто нацистської Німеччини), але й змальовувала тих, хто чинив опір геноциду, «імперіалістами». Подібним чином розглядається реакція російських психоаналітиків на звірства їхнього народу щодо України. Ці психоаналітичні історії подані для розуміння агресії російської війни проти України, а також для підтримки української психоаналітичної спільноти в її роботі в умовах цієї війни.

Ключові слова: війна, історія, психоаналіз, тоталітаризм, Україна, російське вторгнення.

Abstract. Psychoanalysis worldwide was formed by wars and responses to them. Wars were also personal to psychoanalysts: Freud's sons fought in First World War, and Bion's theories were influenced by his work with a dying soldier. Psychoanalysis, starting with Freud, was engaged with not only theorizing about wars but addressing its horrific impacts on human beings. Freud's essays discuss not only his understanding of psychic and social origins of such aggression but his work was directly engaged with understanding and supporting victims of war violence, especially among the military. Early psychoanalytic congresses were dedicated to promoting psychoanalysis in support of the military and veterans. Psychoanalysts under conditions of wars (i.e., both World War I and II) engaged in adaptations of psychoanalytic theories of trauma, psychoanalytic practices (i.e., psychoanalytic frame) to meet the needs of those who were directly affected by wars. Moreover, wars, such as the World War II, were marked by some psychoanalysts' turn toward totalitarianism or by their silent complicit participation in maintaining violent regimes. In addition, in times of wars and political conflicts psychoanalysis contended with its own turn toward or away from violent ideologies, such as in relation to Hitler and German National Socialism. Histories of so-called isolation and neutrality, especially in the USA during the World War II, reveal not only ideological rhetoric that served to prop the aggressor (i.e., Nazi Germany) but also paint those who resisted genocides as "imperialists." Russian psychoanalysts' response to their nation's atrocities toward Ukraine is similarly examined. These psychoanalytic histories are applied to understanding Russian war aggression against Ukraine, as well as to supporting Ukrainian psychoanalytic community in its work under conditions of this war.

Key words: war, history, psychoanalysis, totalitarianism, Ukraine, Russian invasion.